

Marco Pasi - Nederlandse vertaling De uitdaging van de academische ziel, beloften en risico's bij de studie van westerse esoterie.

Marco Pasi is universitair hoofddocent *Geschiedenis van de Hermetische Filosofie en verwante stromingen*. Zijn onderzoek spitst zich voornamelijk toe op de relatie tussen moderne esoterie en politiek, moderne esoterie en kunst, de geschiedenis van magie, en op methodologische onderwerpen, verwant aan westerse esoterie. In september 2013 organiseerde hij aan de U.v.A. de conferentie *Enchanted Modernities: Theosophy, Modernism and the Arts, c. 1875-1960*.

De TVN heeft mij uitgenodigd deel te nemen aan het symposium gewijd aan "DE UITDAGING VAN DE ZIEL".

Voor mij is dit symposium een interessante gelegenheid om contact te hebben met mensen die als belangrijkste doel hebben onderzoek te doen, niet op academische, maar op spirituele wijze. Ik heb niet gearzeld deze uitnodiging aan te nemen, maar ik begreep vanaf het begin dat dit een zware uitdaging zou zijn, niet zozeer voor mijn ziel, als wel voor mijn intellect. Mijn zorg was en is: kunnen mijn toehoorders en ikzelf een gemeenschappelijke basis vinden op grond waarvan een vruchtbare conversatie mogelijk is?

Tenslotte besloot ik dat het de moeite waard was. Ik zie mijn deelname aan dit symposium als een mogelijkheid om gedachten en inzichten uit te wisselen met mensen die dicht bij de materie staan die ik zo lang heb bestudeerd, al kijken zij er vanuit een ander perspectief naar. Een andere, nog belangrijker, reden was dat ik dit symposium zie als een mogelijkheid om vanuit een cultureel oogpunt de waarde van academische betrokkenheid - en bijgevolg mijn eigen positie daarin - voor de geschiedenis van westerse esoterie ter discussie te stellen. Goed academisch onderzoek kan niet zonder enige vorm van zelfreflectie en het is inderdaad belangrijk dat we weten waar we staan - als intellectuelen en als academische professionals, maar ook meer algemeen als sociale en culturele wezens - ten opzichte van hetgeen we bestu-

deren.

Ik ben een lid van die internationale gemeenschap van wetenschappers die ervoor heeft gekozen de westerse esoterie tot het kernpunt van hun professionele activiteit te maken, daarbij alle mogelijk uit die keuze voortvloeiende risico's en onzekerheden acceptierend. Zie deze opmerkingen alstublieft niet als een vorm van slachtofferschap: het is gewoon een simpele vaststelling van de feiten. In de afgelopen jaren heeft de wetenschappelijke studie van esoterie grote stappen vooruit gezet. Toch is tot op de dag van vandaag voorzichtigheid geboden voor jonge mensen die op dit vlak een academische carrière willen opbouwen. Negatieve vooroordelen, zelfs onder wetenschappers en hoogopgeleiden, zijn nog steeds groot, al zijn deze nu misschien minder duidelijk zichtbaar dan in het verleden. Het probleem is zelfs acuter geworden door het huidige politieke klimaat dat steeds minder geneigd is de traditionele rol van de menswetenschappen te erkennen als cruciale factor bij het bevorderen van de morele en culturele vooruitgang van de maatschappij.

Maar klagen en zeuren heeft geen zin. Het mogen dan moeilijke tijden zijn voor hen die geloven in de waarde van humanisme, maar wat we nodig hebben om door deze donkere periode heen te komen en licht aan het eind van de tunnel te zien, is wellicht diepere reflectie over hetgeen we als wetenschappers in de menswetenschappen doen en waarom we het doen. Meer specifiek

voor mij, en voor mijn collega's op dit onderzoeksterrein, is de vraag naar het culturele belang van bestudering van de geschiedenis van westerse esoterie. Ooit was er een tijd dat het stellen van dit soort vragen minder urgent was. Dat was omdat het belang van menswetenschappen algemeen werd aanvaard. Die tijd is voorbij. We hebben de kloppende deur gehoord. We moeten nu besluiten of we de deur willen openen en de vreemdeling willen binnenlaten.

Eén van de methodische problemen waarover op ons terrein vaak wordt gedebatteerd is de positie van hen die geen 'neutraal' of 'agnostisch' standpunt willen innemen bij de studie van esoterie, maar hun oordeel liever laten kleuren door een eigen spiritueel dan wel religieus geloof. Dit probleem is natuurlijk verre van nieuw: het is onderwerp van voortdurende discussie en controverses bij de wetenschappelijke studie van godsdiensten. Ik heb soms collega's een metafoor met de sport horen gebruiken om de positie te beschrijven van diegenen - waartoe ik mijzelf reken - die esoterie beschouwen als een zuiver historisch en cultureel fenomeen. Bij hun benadering staan zij zowel afwijzend ten opzichte van een verdedigend perspectief gebaseerd op persoonlijke geloofsovertuigingen, als ook ten opzichte van een reductionistisch perspectief dat esoterie eenvoudigweg ziet als een vorm van bijgeloof, of als een onappetijtelijk overblijfsel uit vervlogen tijden. De metafoor is tennis. Tennis moet worden gespeeld volgens regels die gelden voor alle spelers over de hele wereld. Dit is de enige manier om wedstrijden en toernooien eerlijk te laten verlopen. Iemand die tennis wil spelen met een baseball-handschoen in plaats van een tenniseracket, wordt vanzelfsprekend onmiddellijk gediskwalificeerd door de scheidsrechter. Zo zijn er ook regels in de wetenschappelijke wereld die wetenschappers geacht wor-

den toe te passen. Het bij wetenschappelijk werk verdedigen van meningen, gebaseerd op geloof in plaats van op empirisch getoetst onderzoek en valide argumenten, staat haaks op die regels en degenen die dit feit niet accepteren lopen het gevaar gediskwalificeerd te worden. Jammergenoeg geldt deze metafoor uitsluitend als de historische dimensie ervan wordt losgelaten. De regels bij tennis zijn niet onveranderlijk, net als bij andere sporten, maar worden steeds aangepast aan nieuwe tijden, op basis van gewijzigde omstandigheden en gevoeligheden.

Het is een feit, dat we heden ten dage niet meer tennissen volgens exact dezelfde regels als honderd jaar geleden. Evenzo zijn de regels die bepalen wat bij wetenschappelijk onderzoek wél of niet acceptabel is, onderhevig aan veranderingen, afhankelijk van de culturele context, zelfs als noodzakelijkerwijze een duidelijk besef van de redenen die tot bepaalde keuzes leiden, ontbreekt. Maar er is nog een aspect dat de metafoor minder toepasselijk maakt dan op

Muziek van Felix Mendelssohn uit *Thought Forms* van Annie Besant en C.W. Leadbeater

het eerste gezicht lijkt.

De academische wereld kent geen afzonderlijk internationaal hoofdbestuur dat regels vaststelt en de op de naleving ervan toeziet, zoals dat bij tennis het geval is. Daarom worden de regels voor een correcte wetenschappelijke uitoefening van de menswetenschappen, net als bij andere disciplines, bepaald door de consensus van de wetenschappelijke gemeenschap, soms geformaliseerd in de vorm van instituten zoals beroepsverenigingen. Ook als er algehele overeenstemming over bepaalde grondprincipes bestaat (bijvoorbeeld het universeel verwerpen van plagiaat als zijnde een onethische handelwijze), blijft, voor een aantal onderwerpen waarover consensus niet zo helder is, de mogelijkheid open tot nuancering en tot interpretatieverschillen, juist omdat deze afhankelijk zijn van gevoeligheden die door de culturele context kunnen veranderen. Dit punt komt zeer duidelijk naar boven

Muziek van Gounod uit *Thought Forms* van Annie Besant en C.W. Leadbeater

bij de studie van religie, gezien de verschillende houding van de Verenigde Staten en van continentaal Europa ten opzichte van het onderwerp "religiosisme". Terwijl in Europa de belangrijkste professionele organisaties voor de bestudering van religie een duidelijk onderscheid maken tussen religieuze studies en theologie, zijn beide vakgebieden in de V.S. verenigd in één grote organisatie, de American Academy of Religion (AAR).

Het lijkt mij dat het probleem van de houding van de wetenschapper ten opzichte van het onderwerp van zijn onderzoek anders kan, en ook werkelijk moet, worden benaderd dan een simpel vasthouden aan de spelregels. In mijn visie is hier een veel uitdagender en moediger perspectief vereist. Jarenlang hebben neoliberale ideologieën, die nu het centrum van het politieke denken in de meeste westerse landen beheersen, twijfels gezaaid over de waarde van menswetenschappen. Deze waarde wordt steeds meer gezien als problematisch, omdat zij niet tastbaar is en nauwelijks enig bewijs van onmiddellijk nut levert. Het is duidelijk dat, als de basiswaarde van de menswetenschappen voor de hedendaagse gemeenschap ter discussie staat en als deze discussie ertoe leidt dat het bestaansrecht van menswetenschappen binnen door de overheid gefinancierde instituten voor hoger onderwijs ter discussie komt, alleen al een besluit over de vraag wat de beste aanpak voor bestudering van de geschiedenis van de esoterie is, gemakkelijk een struikelblok wordt. Laten we onszelf daarom een belangrijker vraag stellen: waarom zouden we heden ten dage überhaupt investeren in onderzoek in de menswetenschappen? Wie heeft er behoefte aan? Wat is het doel? De homo economicus, wiens leven grotendeels is gebaseerd op materiële en economische waarden, kan heel gelukkig leven zonder ge-

schiedenis en menswetenschappen. En inderdaad is het zeer waarschijnlijk dat het soort zelfbewustzijn dat ontstaat door de studie van menswetenschappen een obstakel zou kunnen zijn voor de volledige dominantie van economische waarden op de menselijke maatschappij en cultuur. Dit verklaart waarschijnlijk de huidige pogingen om de rol van menswetenschappen op alle onderwijsniveaus te beperken. Daarom, om naar onze basisvragen terug te keren: als dit de situatie is, wat is dan überhaupt het nut van bestudering van de geschiedenis van de esoterie? Wat blijft over van een overtuigde motivatie, als je geen enthousiaste apologeet bent en gelooft dat esoterie op het sociale vlak gevaarlijk en op het culturele vlak onbeduidend is? Een antwoord op deze vragen kan niet worden gebaseerd op onweerlegbare stellingen, noch is het mogelijk dit complexe probleem hier uitputtend te bespreken. Maar we kunnen tenminste beginnen enkele cruciale aspecten te overdenken. Wellicht is het concept van "kritisch ethnocentrisme", zoals zestig jaar geleden voor het eerst voorgesteld door de Italiaanse godsdiensthistoricus Ernesto De Martino, een goed hulpmiddel om de eerste stap te zetten. Kritisch ethnocentrisme legt de nadruk op historisch zelf-bewustzijn, wat betekent dat we ons ervan bewust zijn dat wij, evenals de onderwerpen van ons onderzoek, ook tot een specifieke historische context behoren die onze gedachten en ons werk op een specifieke manier kleurt. Dit bewustzijn zou kunnen beginnen met de observatie dat onze bijzonderheid slechts betrekkelijk is in vergelijking tot de bijzonderheden van alle andere culturen die ooit vóór ons bestonden of waarmee we nu de planeet delen. Dit bewustzijn kan echter nooit resulteren in absoluut relativisme, omdat het ons steeds vraagt om keuzes te maken. Deze keuzes krijgen voor ons alleen betekenis als we, met behulp van ons historische bewustzijn,

hun oorsprong en verdere ontwikkeling kritisch onderzoeken en hun toevalligheid en problematische aard erkennen. Nu kunnen we, naar mijn mening, precies op dit punt de culturele en sociale waarde van bestudering van esoterie een plek geven. Recent onderzoek heeft overtuigend betoogd dat het bestuderen van esoterie betekent begrijpen hoe de westerse cultuur zijn specifieke vorm heeft gekregen, middels strategieën van uitsluiting en verwerping. Op veel manieren vertegenwoordigt esoterie één van de meest opmerkelijke "Buitenstaanders" (Others) van de westerse cultuur. Het is gebruikt als een verzamelnaam voor ideeën, praktijken en geloven die door de heersende cultuur als illegaal of als een bedreiging werden beschouwd. Daarom betekent de studie van de geschiedenis van de esoterie dat we ons realiseren hoe kronkelig en vol moeilijke keuzes het traject van onze culturele ontwikkeling is geweest. Het betekent niet alleen erkenning van wat we door die keuzes hebben gewonnen, maar ook van wat wellicht verloren is gegaan.

Om een andere metafoor te gebruiken: bestudering van de geschiedenis van esoterie betekent de westerse cultuur een spiegel voor te houden en haar te vragen of ze zichzelf herkent in de reflectie. Het stellen van deze vraag geeft ons wellicht een goede indicatie omtrent de actuele, concrete waarde van ons wetenschappelijk werk. De kracht waarmee deze vraag wordt gesteld zal afhangen van onze intellectuele eerlijkheid. De keuzes die we in de toekomst zullen moeten maken, zullen afhankelijk zijn van het antwoord dat we krijgen.

Vertaling: Saskia Campert